

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Чорної Олени Миколаївни

«Психологічні засади розвитку фантазії у молодших школярів»,

представлену на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

В сучасному освітньому просторі достатньо гостро стоїть питання особистості, здатної творчо підходити до вирішення нестандартних ситуацій. Передумовою до розвитку творчої особистості є дитяча творчість – фантазія в дошкільному, а згодом і молодшому шкільному віці. В класичній психології їх визначено як сенситивні, через підвищену пізнавальну активність, емоційно-психологічну чутливість, майже повну відсутність у них жорстких стереотипів, що дає можливість їм вийти за межі умовних кордонів та правил. Крім того, неупередженість фантазії сприяє самовираженню дитини в найрізноманітніших видах діяльності. Зважаючи на чималу кількість праць та дисертаційних досліджень, виконаних у цій науковій царині, Олені Миколаївні все таки вдалось віднайти проблему, яка стала її науковим пошуком – вивчення психологічних засад розвитку фантазії молодших школярів, що й складає актуальність дослідження.

У рецензованому рукописі порушена автором проблематика має кілька векторів розв'язання: на теоретичному – з'ясування психологічних особливостей та чинників розвитку фантазії молодших школярів; на емпіричному – вивчення динаміки розвитку фантазії та її зв'язку з індивідуально-психологічними особливостями; на формульованому – розроблення та апробація психолого-педагогічної програми розвитку фантазії у молодших школярів в освітньому процесі загальноосвітніх навчальних закладів першого ступеня.

На теоретичному рівні Оленою Миколаївною здійснено дискурс ключових понять – уява, творчість, фантазія в міждисциплінарному вивченні, розкрито їх сутнісні характеристики та вказано на дефінітивні ознаки. Уява трактується авторкою як така, що є відтворювальною і творчою, «фантазія» – як творча, не відтворювальна, тому може ототожнюватися лише з творчою уявою, а не з уявою взагалі.

Ґрунтуючись на дослідженнях провідних науковців української класичної психології та сучасних дослідженнях, а також беручи за основу західні дослідження, авторка висловлює авторське бачення розвитку фантазії молодшого школяра і тлумачить його як психічний пізнавально-творчий процес довільного створення образів, що має ознаки новизни по відношенню до даних сприймання та пам'яті, орієнтуючись на творчу діяльність, втілюється в суб'єктивно нових творчих продуктах. Закцентовано увагу на те, що творчими вважаються лише ті образи, в яких збережений смисловий зв'язок

із реальністю, які наділені певним смислом, створюються не випадково, а завжди мотивовані певною смисловою тенденцією.

Поділяємо думку автора, що на розвиток фантазії у молодших школярів впливають як зовнішні чинники (особливості сімейного виховання, характер і система шкільного навчання), так і внутрішні чинники (вікові, гендерні й індивідуально-психологічні особливості особистості (інтелект, самооцінка і рівень домагань, рівень суб'єктивного контролю, інтроверсія-екстраверсія, емоційна лабільність-емоційна стабільність, тип темпераменту, психофізіологічна міжпівкульна робота мозку). Відрадно, що при дослідженні особистісного підходу до розвитку фантазії учнів початкових класів, авторка послуговується науковою школою доктора психологічних наук, професора Рибалки В.В і бере за основу його концепцію психологічної теорії особистості, що спирається на модель тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості.

Визначені теоретичні та методологічні орієнтири дали можливість обґрунтувати інструментарій дослідження та процедуру його проведення, зміст якого представлено у другому розділі **«Експериментальне вивчення психологічних особливостей розвитку фантазії в учнів молодшого шкільного віку»**.

На етапі емпіричного дослідження становить інтерес застосовані психодіагностичні методи і методики дослідження. Зокрема, спостереження, опитування, бесіда, тестування, аналіз продуктів творчої діяльності, психолого-педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний); методи статистичної обробки даних, кількісної та якісної інтерпретації та узагальнення даних експерименту. Так, для визначення динаміки розвитку невербальної і вербальної фантазії у молодших школярів були використані методики «Короткий тест творчого мислення» (КТТМ Е. Торренса, адаптований І. Аверіною, О. Щєблановою, а саме – другий субтест фігурної батареї тесту – «Завершення фігур») і «Вербальна фантазія» Р. Немова; експрес-метод Д. Джонсона (адаптація О. Тунік). Для з'ясування особливостей сприйняття вчителями й батьками рівнів творчого самовиявлення учнів були використані їх експертні оцінки. Для цього був застосований експрес-метод Д. Джонсона (адаптація О. Тунік). Для виявлення зв'язку фантазії з особистісними характеристиками молодших школярів автором використані методики, які відповідають концепції тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості, запропонованої В. Рибалкою, зокрема її «вертикальному» – соціально-психолого-індивідуальному виміру з притаманними йому такими підструктурами особистості, як спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологічні якості.

Проведене експериментальне дослідження на цьому рівні дало можливість автору зробити висновки про те, що: динаміка розвитку показників

критеріїв як вербальної, так і невербальної фантазії нерівномірна. Спостерігається гетерохронність у розвитку фантазії учнів від 1 до 4 класу. Встановлено, що показники продуктивності фантазії з віком підвищуються. Натомість, що стосується показників гнучкості, оригінальності й розробленості, то спостерігається їх підвищення від 1 до 3 класу, однак у 4 класі показники гнучкості й розробленості залишаються приблизно на рівні 3 класу, а що стосується показників оригінальності, то вони знижуються до рівня 2 класу.

З'ясовано, що між показниками критеріїв фантазії та показниками індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів, зокрема інтелекту, самооцінки і рівня домагань, рівня суб'єктивного контролю, інтроверсії-екстраверсії, емоційної лабільності-емоційної стабільності, темпераменту, психофізіологічної міжпівкульної роботи мозку, існують статистично значущі зв'язки.

Виявлено гендерні відмінності у створенні образів фантазії молодшими школярами, розкрито особливості використання ними прийомів фантазування.

Аналіз результатів спостереження за процесом навчання молодших школярів дав підстави автору зробити висновок, що можливості навчальної діяльності учнів неповною мірою сфокусовані на розвитку їхньої фантазії. Застосування вчителями завдань творчого характеру має нецілеспрямований та суто епізодичний характер.

Одержані дисертантом результати на етапі констатувального етапу дали підстави для розроблення програми формувальних впливів, їх зміст та структура визначені у третьому розділі **«Психолого-педагогічна програма експериментального розвитку фантазії молодших школярів у навчальній діяльності»**.

Запропонована автором психологічна модель розвитку фантазії у молодших школярів складається з трьох блоків: цільового, операційно-діяльнісного та результативного. Варто відзначити, що блоки моделі пов'язані й узгоджені між собою та відображають здійснений у цьому дисертаційному дослідженні теоретичний та емпіричний аналіз. Модель репрезентує складний процес розвитку фантазії у молодших школярів, який можливий завдяки цілеспрямованому психолого-педагогічному впливу.

Заслуговує на увагу розроблена й апробована авторкою цілеспрямована програма розвитку фантазії молодших школярів. Її особливість спрямована на зміну звичних стереотипів організації навчальної діяльності, створює значні можливості для розвитку фантазії молодших школярів і, як наслідок, становлення їх творчої особистості. Зокрема, програма передбачала просвітницьку (лекції, семінари) та консультативну (індивідуальні консультації) роботу з учителями, шкільними психологами та батьками. Формувальний експеримент з учнями експериментальної групи охоплював уроки, які проводилися за шкільною програмою, але з використанням інноваційних технологій розвитку фантазії, системи творчих завдань; позаурочний тренінг з розвитку фантазії

молодших школярів «Учимося фантазувати»; позаурочні творчі заходи, зокрема проведення різноманітних свят, конкурсів, вікторин, екскурсій, відвідування творчих майстерень, створення виставок творчих робіт, класних стінгазет. Важливим є також те, що при побудові програми розвитку дисертантка звертається до тренінгових технологій, які відповідають вимогам часу.

Заслугують на увагу підготовлені автором методичні рекомендації, спрямовані на практичну допомогу вчителям, шкільним психологам та батькам для забезпечення активізації й ефективного перебігу процесу розвитку фантазії у молодших школярів, становлення їх творчої особистості.

Обґрунтованим, на нашу думку, є практичне значення одержаних результатів, зокрема теоретичні положення, емпіричні результати та висновки дослідження можуть використовуватися з метою вдосконалення навчальних програм ЗВО шляхом запровадження нових спеціальних курсів, при підготовці лекційних, практичних і лабораторних занять для студентів СВО бакалавра, магістра спеціальностей «Початкове навчання», «Психологія», а також у практичній діяльності вчителів початкових класів і шкільних психологів.

Одержані наукові результати оприлюднювались на науково-практичних конференціях різного рівня. Авторські публікації сповна викладено у рукописі дисертації й авторефераті та представлені у 19 публікаціях, з яких 6 статей опубліковано у фахових виданнях (з яких 1 стаття включена до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus; 1 стаття опублікована в зарубіжному періодичному науковому виданні); 11 статей – у збірниках науково-практичних конференцій; 2 статті – в збірниках наукових праць.

Отже, основні наукові положення, сформульовані в дисертації, достатньо переконливо обґрунтовані, а висновки та рекомендації спираються на сучасні методи психологічного дослідження та математичної статистики.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження О.М. Чорної вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання:

1. Вважаємо, що зміст розділу один дещо переобтяжений інформаційно та за обсягом, і виходить за межі окреслених завдань дослідження. А саме: п. 1.1. «Визначення сутності поняття фантазії у філософських та психолого-педагогічних наукових дослідженнях», варто було б подати у більш стислій формі, особливо філософський контекст; п. 1.2 – «Особливості розвитку фантазії у молодших школярів при переході від ігрової до навчальної діяльності» доцільно було б більше уваги приділити саме розвитку фантазії у молодшому шкільному віці з урахуванням нарощення (нових видів і форм роботи); п. 1.3. – авторка надає перевагу тільки особистісному підходу, який виділяє як пріоритетний, що несповна суголосно з логікою її доведень в умовах шкільного навчання початкової школи, оскільки діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний підходи є так само значущими у розвитку цієї здатності, і на які робиться акцент у дисертаційному дослідженні. Тому доцільним, на наш погляд, було б означити даний пункт як «Основні підходи до

розвитку фантазії у молодших школярів», зміст якого є логічним продовженням і реалізацією р.3, п. 3.1. дисертаційного дослідження.

2. Вважаємо, що визначені авторкою у результативному блоці показники-компоненти: – потребнісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілеутворюючий, операційно-результативний та емоційно-почуттєвий не віднайшли достатнього їх обґрунтування та застосування.

3. Авторську психологічну модель розвитку фантазії у молодших школярів доцільно було вpleсти в контекст психолого-педагогічної програми «Розвиток фантазії у молодших школярів» для створення цілісного ресурсу з реалізації покрокового розвитку фантазії молодших школярів.

4. Вважаємо, що прикінцеві результати формувального експерименту набули б більшої наукової значущості та розширили б уявлення про ризики та переваги, якби авторка показала динаміку розвитку фантазії не тільки за параметрами: продуктивність, гнучкість, оригінальність, розробленість, а й за запропонованою тривимірною концепцією наукової школи професора В.В.Рибалки (спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологічні якості).

5. Розроблені авторкою загальні методичні рекомендації та психолого-педагогічна програма «Розвиток фантазії у молодших школярів» заслуговують на увагу і можуть бути рекомендовані для їх опублікування для широкого загалу користувачів (психологів, вчителів, батьків).

Висловлені зауваження та побажання не впливають на загальне позитивне враження від дослідження Олени Миколаївни Чорної, яке є самостійною науковою роботою. Здобувачка продемонструвала вміння самостійно ставити й аргументовано розкривати складні наукові проблеми, визначати суперечливі тенденції та на належному науковому рівні знаходити шляхи їх вирішення.

Структурна побудова, зміст і результати дисертаційного дослідження, основні висновки, викладені в авторефераті, відповідають та повністю відображають основні положення дисертації.

Висновок:

Загалом дисертаційне дослідження виконане на високому теоретико-методичному й експериментальному рівнях. Є всі підстави стверджувати, що рецензована дисертація О.М. Чорної – це завершена наукова праця, аналітичний та емпіричний результат багаторічної і різнопланової науково-дослідницької та професійної діяльності здобувача. Її висновки й узагальнення, а також теоретико-емпіричний інструментарій збагачують теорію і практику вікової та педагогічної психології новими науковими ідеями, положеннями та рекомендаціями.

Відзначимо змістову насиченість, стилістичну культуру дисертаційного тексту, його продуману структуру, логічність висновків до кожного розділу, концептуальний характер загальних висновків, широту джерельної бази.

Аналіз дисертаційної роботи, автореферату та опублікованих наукових праць дає підставу стверджувати, що дисертація на тему «Психологічні засади розвитку фантазії у молодших школярів», за актуальністю та глибиною, обсягом і оформленням, повнотою викладу основних положень та результатів у публікаціях відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (Постанова Кабінету Міністрів України за № 567 від 24 липня 2013 р.), а її автор Олена Миколаївна Чорна – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент –
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Мукачівського державного університету

Іванова В.В.

Лізітис Іванової В.В. засвідчую!

Учешній секретар

секретар

М.Д.Ч.

О.О. Каралович